

Klein heksenkruid (*Circaea x intermedia* Ehrh.), een algemene plant langs de Ratumse beek bij Winterswijk

*Louis-Jan van den Berg** & *Benno H. te Linde***

* Van Basten Batenburgstraat 4, 7131 CC Lichtenvoorde; e-mail: ljvdberg@chello.nl

** 's Herenhof 68, 6909 DC Babberich; e-mail: linde.werf@wxs.nl

***Circaea x intermedia*, a common plant along the brook of Ratum**

Untill 2001 *Circaea x intermedia* was merely known from a single locality in the Netherlands, viz. in a deciduous forest along the brook of Ratum near Winterswijk (prov. of Gelderland). A close inspection learned, however, that it (now) occurs along the whole length of that brook. The authors warn that “winged petioles” arise only during drying material for the herbarium.

Inleiding

Circaea x intermedia (Klein heksenkruid) wordt beschouwd als de steriele bastaard van *C. alpina* (Alpenheksenkruid) en *C. lutetiana* (Groot heksenkruid) en kan zich vegetatief sterk uitbreiden. Meestal is *C. alpina* niet in de onmiddellijke omgeving te vinden. *Circaea x intermedia* is al tientallen jaren bekend van de Döttenkrö, een loofbos langs de Ratumse beek bij Winterswijk.^{1,2} Vroeger is het op twee plaatsen in Zuid-Limburg gevonden (Valkenburg 1897, Spaubeek 1939).³ Recent werd *C. x intermedia* bij Ede als verwilderend tuinafval in een droog bos aangetroffen.⁴

Diverse groeiplaatsen ontdekt

In het voorjaar van 2001, tijdens ons veldwerk voor de 'Atlas van de flora van Oost-Gelderland' (verschijnt eind 2002), ontdekten we langs de Ratumse beek een tot dusver onbekende groeiplaats van *C. x intermedia*. De plek ligt twee kilometer stroomopwaarts van de oudsher bekende groeiplaatsen in Döttenkrö. In de hoop *C. alpina*, de tot nog toe in de Achterhoek niet gevonden ouder van *C. x intermedia* te ontdekken, hebben we vervolgens het gehele dal van Ratumse beek en Willinkbeek uitgekamd. Tot onze verbazing vonden we *C. x intermedia* op tientallen groeiplaatsen (zie Fig. 1). *C. alpina* bleef echter onvindbaar.

De meest westelijke groeiplaats van *C. x intermedia* ligt in het Bönnink langs de Willinkbeek. De meest oostelijke groeiplace werd gevonden in een oud bos op ongeveer anderhalve kilometer van de grens met Duitsland.

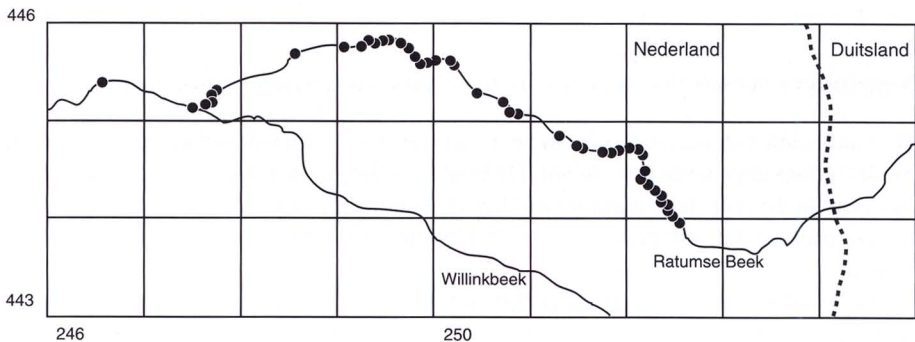

Fig. 1. Vindplaatsen van *Circaea x intermedia* in 2001.

Langs de Ratumse beek zijn 31 opnamen gemaakt met *Circaea x intermedia*. De vindplaatsen (bepaald met GPS) zijn in FLORBASE opgenomen. De volgende soorten zijn in tenminste 1/3 deel van de opnamen aangetroffen: *Aegopodium podagraria*, *Alliaria petiolata*, *Anemone nemorosa*, *Athyrium filix-femina*, *Fagus sylvatica* (zaailingen), *Festuca gigantea*, *Fraxinus excelsior* (zaailingen), *Galeobdolon luteum*, *Geranium robertianum*, *Geum urbanum*, *Hedera helix*, *Impatiens noli-tangere*, *Impatiens parviflora*, *Poa nemoralis*, *Poa trivialis*, *Ranunculus ficaria*, *Rubus fruticosus*, *Urtica dioica* en de mossen *Conocephalum conicum*, *Eurhynchium praelongum*, *Isopterygium elegans*, *Mnium hornum* en *Pellia epiphylla*.

Determinatie en herkenning

Waarom *C. x intermedia* langs de Ratumse beek bij eerdere inventarisaties niet op meer plaatsen werd opgemerkt, is de vraag. Omdat het minder bloeit dan *C. lutetiana* zijn de planten waarschijnlijk voor niet-bloeiende spruiten van de laatste gehouden, want in diepe schaduw wordt *C. x intermedia* even groot als *C. lutetiana*. Materiaal dat in 1940 bij Winterswijk als *C. lutetiana* werd verzameld is pas in 1969 als *C. x intermedia* herkend.⁵ Tot onze verbazing bleek *C. lutetiana* langs grote delen van de Ratumse beek veel minder algemeen te zijn dan *C. x intermedia*.

Aanvankelijk verkeerden we in de veronderstelling dat we *C. alpina* gevonden hadden, omdat onze planten in het voorjaar kleine, glimmende, donkergroene blaadjes hadden met een fraai getande rand. We besloten wat planten te verzamelen om deze in de tuin verder op te kweken. Eind juni begonnen de naar onze tuinen overgebrachte exemplaren te bloeien; ook langs de beek vonden we diverse bloeiende exemplaren. Alle planten bleken te behoren tot *C. x intermedia*. Zelfs een in Middachten verzamelde plant – in het gebied waar recent *C. alpina* was gevonden⁶ – had een gelobde stempel, behaarde bloemstelen, vormde geen zaad en bleef doorbloeien: ook *C. x intermedia*! Op 17 september bezochten we samen met Eddy Weeda de groeiplaats van *C. alpina* in Twente.⁷ Hier waren nog diverse oude bloeistengels met de typische kleine eenhokkige zaden te vinden. Of *C. alpina* inderdaad in Middachten voorkomt moet, gezien het bovenstaande, nog gecontroleerd worden via het opkweken van de planten, want bloeiende planten werden nog niet gezien.

Vegetatieve verschillen tussen *Circaea alpina* en *Circaea x intermedia*?

De bladstelen van zowel *C. alpina* als *C. x intermedia* zijn rolrond en ongevleugeld, met een diep gegroefde bovenkant. De bladeren zijn getand. De 'gevleugelde' bladsteel die in diverse determinatietabellen als kenmerk van *C. alpina* gebruikt wordt, is een artefact dat ontstaat wanneer de bladeren als herbariummateriaal gedroogd worden.

De bladen van *C. x intermedia* zijn spits eirond, de bladrand is regelmatig bezet met gekromde haren van 0,15 tot 0,3 mm. De stengels van de in de halfschaduw in de tuin opgekweekte planten waren op de knopen vaak verdikt. De bladvoet en de knopen waren rood aangelopen. De planten bleven klein en werden enigszins gelig. Op de groeiplaatsen langs de beek waren de planten volledig groen en waren er nauwelijks verdikkingen waar te nemen. De grootte varieerde, vaak hadden ze hier bijna het formaat van *C. lutetiana*!

De bladen van *C. alpina* zijn eirond, de bladrand is spaarzaam bezet met gekromde haren van ca. 0,15 mm. De planten vertoonden geen verdikkingen of verkleuringen.

We concluderen dat op grond van vegetatieve kenmerken vaak geen onderscheid te maken valt tussen *C. alpina* en *C. x intermedia*.

Waar komt *Circaea x intermedia* vandaan?

Weeda suggereerde dat delen van wortelstokken mogelijk uit Westfalen zijn komen aandrijven.^{1,2} De dichtstbijzijnde bekende groeiplaats van *C. x intermedia* in Duitsland ligt bij Coesfeld op zo'n 40 kilometer afstand van de oorsprong van de Ratumse beek; de beide groeiplaatsen staan niet via een waterloop met elkaar in contact. De waterloop bij Coesfeld watert af via de Berkel, die bij Rekken ons land binnenkomt. De dichtst bij Ratum gelegen populatie van *C. alpina* in Duitsland is zelfs meer dan 120 kilometer hiervan verwijderd. Het is dan ook niet aannemelijk dat delen van planten uit Westfalen zijn komen aandrijven. Langs de Hazelbeek in Twente groeit *C. alpina* op bijna 50 kilometer ten noorden van Ratum. *Circaea x intermedia* kan zich onmogelijk vegetatief vanuit de Döttenkrö stroomopwaarts verspreid hebben; er zijn veel obstakels zoals bruggen en onbeschaduwde ruige oevers. We hebben *C. x intermedia* bovendien nergens gevonden in de sloten en greppels die vlakbij rijke groeiplaatsen uitmonden in de Ratumse beek: vegetatief breidt de plant zich blijkbaar niet of nauwelijks stroomopwaarts uit. De nieuw ontdekte vindplaatsen van *C. x intermedia* zijn waarschijnlijk even oud als of ouder dan de stroomafwaarts gelegen bekende groeiplaats.

Circaea alpina vroeger langs de Ratumse beek?

Circaea x intermedia werd langs de beek vrijwel overal aangetroffen waar een geschikte plek te vinden was. De oevers van de beek stroomopwaarts van de meest oostelijke groeiplek in Nederland bieden voldoende geschikte plekken voor *C. x intermedia*. In het Duitse deel zijn de taluds van de beek door regulering en het ontbreken van schaduw door bomen wel minder geschikt. Ons bezoek aan de Twentse groeiplaats maakte ook meteen duidelijk waarom *C. alpina* veel zeldzamer en meer bedreigd is; de planten groeien in een bronbos op zeer natte plaatsen met een hoge luchtvochtigheid terwijl *C. x intermedia* veel minder kieskeurig is. Bij ontwatering zal de eerstgenoemde soort verdwijnen; de bastaard kan zich handhaven op plaatsen die in de zomer vrij droog zijn.⁸

Het ligt onzes inziens voor de hand dat *C. alpina* ooit in de omgeving van de meest oostelijkste groeiplaats van *C. x intermedia* groeide. Recht tegenover deze plek komt een sloot in de Ratumse beek uit. We hebben ook deze loop gevolgd. Hij begint wat verderop achter boerderij Broerink in een reliëfrijk eiken-haagbeukenbosje. Er zijn in het sterk verdroogde bos tegenwoordig niet veel vochtminnende planten meer te vinden. Door het bosje loopt ook de diep gegraven Harmsbeek, die de oorzaak is van de sterke verdroging. Verderop langs de Harmsbeek groeien o.a. Slanke sleutelbloem (*Primula elatior*), Bosanemoon (*Anemone nemorosa*), Witte klaverzuring (*Oxalis acetosella*) en IJle zegge (*Carex remota*). Het lijkt ons aannemelijk dat *C. alpina* in deze buurt ooit samen met *C. lutetiana* groeide.

Conclusie

Terwijl *C. alpina* langs de Ratumse Beek niet meer te vinden is, komt *C. x intermedia* algemeen voor langs deze beek. De in flora's vermelde gevleugelde bladsteel

van *C. alpina* is een artefact dat pas in het herbarium ontstaat. Wij veronderstellen dat *C. x intermedia* ter plaatse lang geleden uit de oudersoorten *C. alpina* en *C. lutetiana* ontstaan is. *Circaea x intermedia* groeit bij Middachten; of *C. alpina* hier voorkomt dient nog te worden aangetoond.

1. E.J. Weeda 1980. *Circaea intermedia* Ehrh. bij Winterswijk. *Gorteria* 10: 41–42.
2. E.J. Weeda, 1988. *Nederlandse Oecologische Flora* 2: 220. Amsterdam.
3. E.J. Weeda, 1980. *Circaea intermedia* Ehrh. In: J. Mennema, A.J. Quené-Boterbrood & C.L. Plate (red.), *Atlas van de Nederlandse Flora* 1: 86. Amsterdam.
4. R. Beringen, 2001. *Circaea x intermedia* Ehrh. (Klein heksenkruid) een tuinplant? *Gorteria* 27: 28–31.
5. Determinatie F. Adema.
6. H.G.J.M. Koop, 2000. *Circaea alpina* L. (Alpenheksenkruid) aan de zuidoostelijke Veluwezoom. *Gorteria* 26: 37–40.
7. E.J. Weeda, 2001. Over de beheerswensen van Alpenheksenkruid (*Circaea alpina* L.). In: *Nieuwsbrief FLORON-FWT* 24: 11–15.
8. V. Westhoff, P.A. Bakker, C.G. van Leeuwen, E.E. van der Voo & I.S. Zonneveld, 1973. *Wilde planten* 3: 215. Amsterdam.